

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

A „nemzetállam kiüresedése” és a migráció (Mai elméletek egy régi-új jelenségről)

A mai globális társadalom egyik jellegzetessége a nemzetállami szuverenitás csökkenése, a növekvő egyenlőtlenség, a határok képlékennyé válása és a korábbiakhoz képest jelentős mértékű *vándorlás*. Ez a jelenség azzal függ össze, hogy a berlini fal leomlása után eltűnt az éles szembenállás és határ a (kapitalista) „első világ” és a (szocialista) „második világ” között és az „átjárás” közöttük egyre inkább megszokottá válik. A „harmadik világ” pedig, bár nagyon heterogén, mégis – egy-két kivételtől eltekintve – a vándorlás egyik kiinduló pontja lett. Az utóbbi időben ezért is válik a társadalomelmélet egyik fontos vitatémájává a territorialitás valamint a migráció, a turizmus, a multikulturalizmus és a multietnicitás, mint önálló tudományos tematika. A társadalomtudósok (és a politika) érdeklődési körébe egyre inkább a vándorlás, az elvándorlás, be- és kivándorlás számos formája kerül.

(Étienne Balibar a „vándorról” és a territorialitásról) A Paris X-Nanterre emeritus professzora, a University of California, Irvine tanára, Étienne Balibar 2008. májusában Rómában hosszan beszélt arról az új társadalmi jelenségről, amit – éppen az ő koncepciója alapján – „új nomadizmusnak” nevezhetünk el.¹

Ma a globalizáció folyamata miatt lehetővé vált az áruk és az információ szabad áramlása a világban. Balibar fontos elméleti kérdésként tárgyalja a territorialitás problémáját, azt, hogy a „reális univerzalizmus” miatt ma például Nyugat-Európának nincsenek fix határai.² Benne szabadon áramlanak a népek, eszmék és ideológiák. A mai kapitalizmus újból és újból beleütközik a territorialitás kérdésébe. A transznacionális társadalmi szereplők szaporodásával, az elvándorlással ez a helyzet egyre világosabbá válik, hiszen egyre jobban láthatóvá válik az egyenlőtlenség, a nihilizmus, az eldologiasodás a világban. Balibar nem hisz az apokaliptikus jövődölésekben, de Jacques Derridára utalva mondja, hogy szükség van a kialakult és a kialakulóban lévő globális élet kontrolljára. Ennek érdekében új politikai diskurzusra van szükség, amelynek központi erkölcsi tartalma a béke, az együttműködés és a humanizmus lenne. Szerinte már Marx „nagyon merészen bírálta a politika nemzeti jellegét, területhez kötöttségét”. Mára már bebizonyosodott, hogy szükséges a „világ új területiségét helyesen megérteni”, hiszen ma már nem a Hobbes által elképzelt Leviatán nemzet-állam a domináns. A „határ” fogalmát tehát újból át kell gondolni az univerzálisnak ebben az új világában, amikor is megjelent az új szubjektum, a „mozgó utazó”, a „vándor”, a „nomád polgár”.

Az ENSZ közgyűlés 1948. december 10-i emberi jogokról szóló nagy jelentőségű Nyilatkozata kimondja, hogy az emberek szabadon közlekedhetnek a világban. A „mozgás abszolút szabadságát” azonban – Balibar szerint – ez sem mondja ki, mert ezzel bizonyos nehézségek (láthatatlanság, elrejtőzés lehetősége, legitimációs problémák stb.) járnának együtt. A francia gondolkodó szerint ezért szükség van az emberek mozgásának bizonyos fokú ellenőrzésére, sőt korlátozására az átláthatóság szempontjából. A tömeges kivándorlás, az identitás-váltás, a munkához való jog mind-mind újra átgondolandó feladat a tudomány számára.

Itt merül fel újból és újból a területiség kérdése. Balibar azt mondja, hogy az emberek szabad, szinte a nomád népekhez hasonló vándorlásai miatt a „globális teret szabályozni kell”. Felveti azt a gondolatot is, hogy az utazás nem kötelező, hiszen az „információ

hipergyors terjedése” miatt az ember otthon is maradhat, otthon is dolgozhat más országok, vállalatok, cégek számára. A veszélyek közé sorolja Balibar azt, hogy a szabad mozgás a világban újból és újból felveti a rasszizmus kérdését, a bevándorlók és az őslakosok konfliktusát. „Az idegent” már ma sem fogadják be, ő a társadalmi vagy vallási ellenség. Ennek a problémának a kezeléséhez, a diszkrimináció megszüntetéséhez pedig a szociális védelem és a támogatási háló intézményeinek a megteremtésére vagy megerősítésére van szükség. Az (állam)polgár az, akinek jogai vannak: a participáció, a szabadsághoz való jog, az elvándorláshoz való jog, és kötelezettségei: mint a katonai szolgálat (adott esetben), vagy az adóterhek vállalása. A „nomád”, a „vándorló” polgár ezt a helyzetet rendkívül bonyolítja. Ugyanez a probléma a transznacionális cégek menedzsereivel is, akiknek nem áll érdekében az adott ország jóléti államának a fenntartása.

Végeredményben Balibar szerint kezelni kell tudni a világméretű vándorlás kérdését, de nem a nemzeti határok visszaállításával, a nemzet-államok megerősítésével, hanem a „szabad áramlás demokratizálásával”

(Badie és Smouts a nemzetállamok transzformációjáról) Balibarhoz hasonló álláspont foglalnak el Bertrand Badie és Marie-Claude Smouts is, a neves párizsi Institut d'Études Politiques tanárai. Szerintük a jelenlegi világban „gyökeres változás” megy végbe, ami annak instabilitásához, teljes elbizonytalanodásához vezet. Vezérfonaluk az, hogy a vesztfáliai béke (1648) után kialakult világrend, amely a nemzetállamoknak biztosította a területiség, a szuverenitás és a biztonság elvét, mára teljes válságba került, „komoly megrendülést” él át és a „szétesés” felé halad. A „nemzetközi színtér leszűkítése az európai és az észak-amerikai térségre azzal az illúzióval járhatott, hogy az állam egy – valójában soha nem létezett – univerzális adottság. Miután ennek az illúzióknak a hite elveszett, az államnak jelenleg számos önmagát gyengítő válsággal és kihívással kell szembenéznie”.³ Az állam tehát a „középkori zűrzavarból kilépő nyugat-európai történelem” partikuláris képződménye, amely – nemzetállammá formálódása után – a „saját képére formálva hozta létre a nemzetközi rendszert”, és amely így nemzetállami rendszerré alakult. A nemzetállami rendszer alapelveinek egyetemessé válása viszont nem szükségszerű.⁴ Az „állam veszélyes egyetemessé tétele” kettős kihívásnak van kitéve: egyrészt a „transznacionális aktorok” és hálózatok elterjedésének, valamint ennek következtében annak, hogy az egyén egyre markánsabban és fesztelenebben mozog a nemzetközi rendszerben, ami jelentős erőforrásokhoz juttathatja. Az állam így fokozatosan veszít identitásából és „történetileg nézve, igen távol áll attól, hogy mindörökké létezzen”. Az etatikus szuverenitás válsága és az új világrend instabilitása a francia szerzők szerint tehát ezzel függ össze.

(Saskia Sassen „az el-nemzetietlenedett államról”) A chicagói egyetem és a London School of Economics holland származású szociológus és közgazdász professzorasszonya 2007-ben Princetonban közzétett könyvében a mai, korszakos változások időszakáról ír:⁵ „Korszakos változások korszakában élünk – írja – a globalizáció korszakában, amely egy már korábban kialakult komplexebb struktúrán, a nemzetállam keretein belül zajlik”. Ennek az ellentétnek (a globális és a nemzeti között) egyrészt az „újranemzetiesedés”, másrészt pedig az „el-nemzetietlenedés” a következménye. Fontos következménye a globalizálódó világnak, hogy az első és harmadik világbeli, úgynevezett „gazdag” és „szegény” országok közti különbség átalakul. Olyan új, globális városok alakultak ki (számuk ma körülbelül 40), amelyek az úgynevezett „középponti geográfián” keresztül kapcsolódnak egymáshoz. Hasonlítanak egymáshoz területük, jelentőségük és jogállásuk szerint, de most már

nem a nemzet-állam sajátosságait tükrözik. Számos közös jellemzőjük van az életmód, a jövedelem a kiváltságok és a jogok tekintetében a New Delhiben, a Saõ Paolóban. Londonban vagy New Yorkban élő eliteknek. Ezek a transznacionális hasonlóságok pedig olykor erősebbek, mint az adott ország különböző társadalmi csoportjai között meglévő egyezések. A globális tőke terei olyan hálót alkotnak, amely a legkülönbözőbb és akár a legtávolabbi városokat is összekapcsolja egymással. A nigériai és a brazíliai elit, amely a kőolaj kitermelés következtében gazdagodott meg, teljesen más, mint a nigériai és a brazíliai szegény. Emiatt azután egyre kevésbé lehet beszélni „gazdag” vagy „szegény” országokról. Így jönnek létre tehát az „elnemzetietlenedett államok”.

(*Manuel Castells a hálózati társadalomról*) A katalán szociológus *Az információ kora* címmel trilógiát írt, amelyben azt állítja, hogy „az információs technológia forradalma és a kapitalizmus átstrukturálódása létrehozta a társadalom új formáját, a hálózati társadalmat”.⁶ Szerinte a történelemben először a társadalmi és gazdasági folyamatok szereplői nem valamilyen egyedi szubjektum vagy valamilyen kollektív alany (osztály vagy akár az állam), hanem a hálózat. A hálózat az „egymással összeköttetésben álló csomópontok halmaza”.⁷ Ilyen csomópontok lehetnek a tőzsdepiacok, az országok minisztertanácsai, a kábítószerek-kereskedeleme hálózata, a televíziós rendszerek, a hírugynökségek, a mobil készülékek, a kulturális megnyilvánulások. Ezek a hálózatok nyitott, dinamikus struktúrák, amelyek képesek a korlátlan bővülésre, az innovációra, ami „globális rendezetlenséget” eredményez. Ezek a rendezetlen hálózatok „többszörösen átszövik egymást, a hálózatok közötti átjárás kódjai és kapcsolói válnak a társadalmak formálásának, vezetésének és félrevezetésének alapvető forrásává”.⁸ A hálózatok és a termelés hálózati formáinak kifejlődése nem vonja magával a „kapitalizmus trónfosztását”, csak előző, történelmi formáitól különböző helyzetet hoz létre. Castells szerint ma nincs kapitalista osztály, csak „integrált globális tőkehálózat” és egy „arctalan, kollektív kapitalista entitás”. A dolgozók viszont „nem tűnnek el az áramlások terében, munka pedig akad bőven”. Ebben az új, hálózati társadalomban a „tőke lényegéből fakadóan globális”, a munkaerő viszont mindig lokális, ami miatt „a munkaerő elveszíti kollektív identitását és képességeit: munkakörülményeit, érdekeit, céljait és terveit tekintve egyre inkább individualizálódik”.⁹ Ez az új világtrend „tágabb történelmi perspektívából tekintve minőségi változást jelent az emberi lét gyakorlatában”. A „vándor polgár”, a „nomád” ebben a hálózati közegben képes könnyen mozogni, helyet, országot változtatni, határokat átlépni.

(*A multikulturalizmus*) A nemzetállam jelentőségének relatív és fokozatos csökkenése, funkcióinak kiüresedése együtt jár egyrészt a partikuláris elemek (mint a lokális, az etnikus) újraéledésével, másrészt az egyén társadalmi integrációjának megnehezülésével. Bizonytalanná válik viselkedése abban a világban, amelyben a sokféleség, a számtalan életmodell kihívásként jelenik meg előtte. A vándorlás, a migráció szinte általánossá válásával a kulturális modellek egyre sokasodnak, és egyre nagyobb problémát is jelentenek.

A multikulturalizmus három különböző, bár egymással összefüggő aspektusból merül fel Daniele Ungaro szerint. Először is a 20. század végén *felélenkülnek a nemzeti kisebbségek a nemzetállamokon belül*. Kiderült ugyanis mostanra, hogy a nemzetállamok nem voltak képesek integrálni magukba mindazt a sokféle nemzetiséget, melyek a nemzetállamot alkották. Etnikai és nyelvi szempontból a világon is csak néhány állam „kompakt”, azaz egységes. „Megállapítható tehát, hogy a jelenkori államok többsége úgy

jelenik meg, mint különböző közösségek egysége, amelyeknek megvan a maga története, saját területe, saját nyelve és jól körülhatárolható kultúrája”.¹⁰ Másodszer a migrációs jelenség miatt a plurietnikus (vagy multietnikus) államok száma fokozatosan növekszik. Ez azzal is összefügg, hogy a világ bizonyos részein (elsősorban a posztindusztriális Nyugaton) hatalmas mértékben növekedett meg a gazdasági és anyagi (pénzügyi) forrás. A nyugati államok így egyre inkább multietnikus társadalmakká válnak. A multietnikus államot pedig az jellemzi, hogy benne bizonyos számú (olykor illegális) bevándorló van jelen, akik őrzik hagyományaikat. Ebből a szempontból mondja helyesen Giovanni Sartori, hogy a „multikulturalizmus nem pluralizmus”, mert ezekben a társadalmakban nem az „integrált diverzitás”, hanem a „szeparált identitás” van jelen.¹¹

A bevándorló csoportok, a nemzeti kisebbségektől eltérően – mondja Daniele Ungaro – nem alkotnak nemzetiséget abban az értelemben, hogy nem rendelkeznek történetileg egy adott terrítóriummal, hanem beilleszkednek mások területi és kulturális viszonyaiba. Harmadszor pedig polgárjogot kell adni olyan társadalmi csoportoknak (például nőknek, homoszexuálisoknak, mozgássérülteknek és pszichésen terhelteknek), melyeket korábban ezekből a jogokból kizártak. Ezen csoportok kulturális különállását meg kell tartani, jogaikat és érdekeiket el kell ismerni.

A multikulturalizmusnak számos ellenfele van, elsősorban az amerikai egyetemeken. Az a kérdés ugyanis óhatatlanul felmerül, vajon van-e minőségi különbség az egyes kultúrák és életminőségek között. A neves amerikai író, Saul Bellow nevéhez kötik azt a mára igen gyakran elhangzó kijelentést, hogy „ha majd a zulusoknak lesz egy Tolsztojuk, akkor majd elolvassuk, mit írt”. Ebben a kijelentésben jól látszik, hogy Saul Bellow különbséget tesz az emberek és kultúrák között, és nem fogadja el a multikulturalizmus egyik alapelvét: az emberek és kultúrák egyenrangúságát. Az etnocentrikus gondolkodás szerint a kiválóság az, ami közel áll hozzánk, tehát a zulusnak is kell legyen Tolsztojuk. Még ennél is keményebb és egyértelműbb a multikulturalizmussal szemben Roger Kimball, aki ezt írja: „tetszik vagy nem a multikulturalistáknak, a választás, ami előtt ma állunk nem az »elnyomó« nyugati kultúra és a multikulturális paradicsom között van, hanem a kultúra és a barbárság között. A civilizáció nem ajándék, hanem vívmány – nagyon törekeny vívmány, amit folyamatosan szükséges megerősíteni és védeni a külső és belső támadásoktól”.¹²

(*Jacques Derrida a hospitalitásról*) A francia filozófus, Jacques Derrida a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-on tartott egyik 1996-os szemeszterében a hospitalitás, a „vendéglátás”, a „vendégszeretet” kérdéséről beszélt. Az idegenek, a bevándorlók befogadása mára Franciaországban is fontos társadalmi-politikai kérdéssé vált.

Derridánál a hospitalitás olyan elv, olyan fogalom, amely azzal van összefüggésben, hogy ma visszavonhatatlanul ki vagyunk téve egy másik ember (*l'autre*) jövetelének. Egy látogató esetében két lehetőség magatartást vehet fel a vendéglátó: vagy meghívja, és akkor a jövevény elfogadja a befogadónál érvényben lévő szabályokat, törvényeket, vagy olyan látogatás ez, amelyben házát teljesen nyitva hagyja az oda látogató előtt. Az első esetben a hospitalitásnak, a vendéglátásnak feltételei vannak, a másodikban nincsenek. Derrida igazából hospitalitáson a másodikat érti, amely tiszta, vagyis abszolút jellegű. Az „abszolút megérkező” így meghatározatlan, azaz „bárki” („*n'importe qui*”) lehet. A vendéglátó ez esetben ki van téve a váratlan látogatónak, és az is előfordulhat, hogy a vendéglátó olyannyira átalakul, transzformálódik, hogy az veszélyezteteti majd identitását. Elfogadja tehát, hogy otthon, a saját házában más hozza a törvényt, a szabályt.

A feltétel nélküli befogadás, a meghívás nélküli „látogatás” a vendéglátót abszolút váratlan helyzetek elé állíthatja, akár még az elé is, hogy magának kell átalakulnia, megváltoznia. De ha a befogadásnak nincs feltétele, akkor nincs a vendég és a befogadó között kompromisszum, és a befogadónak kell alkalmazkodnia a befogadotthoz. Mégis, igazi liberálisként azt mondja Derrida, hogy az asszimiláció (az egységes kultúrára való törekvés) helyett mindenképpen törekedni kell a befogadásra, bár azt bizonyos feltételeknek kell megelőznie.

(*Jürgen Habermas a multikulturalizmusról és a bevándorlásról*) A mai, multikulturális társadalomban az emberi együttélés egyik fő kérdése a különböző kultúrájú etnikai és nemzeti csoportok identitásának elfogadása, ezeknek az „interszjektív elismertetése”.¹³ A demokratikus jogállamban Habermas szerint ki kell terjeszteni, univerzálálni kell az állampolgári jogokat, azaz a népességnek a biztonság, a társadalmi igazságosság és a jólét közös alapjogaiban egyaránt és egyformán kell részesedni. Ez annyit is jelent, hogy a különböző kulturális életformákat egyenlőnek ismerik el a multikulturális társadalomban. A demokratikus jogállam számára ugyanis az egyenlőtlen társadalmi életfeltételek és a kulturális különbözőségek megoldása egyaránt fontos. Fontos kérdés továbbá a jogi alanyok, személyek identitásának kialakítása, elismerése, elismertetése és megőrzése, a „privát autonómia” szocializáción át történő megszerzése. Habermas ezt nem csak az egyes egyének, hanem a nők, az etnikai-kulturális kisebbségek és a kultúrák számára is elérhető célként fogalmazza meg. A kollektív identitások elismertetése, az emancipációs mozgalmak léte csak akkor jelenthet igazi kihívást a felek számára, ha az regresszív vagy fundamentalista tendenciát ölt.

Egy nemzet kollektív identitását az etikai-politikai kérdések (nyelv megválasztása, a hagyományok őrzése, a történelemhez való viszony, az iskolai programok stb.) fejezik ki legjobban. Ezekkel összefüggésben „kulturharc” alakulhat ki, amely során valamilyen mellőzött kisebbség a többségi kultúra érzéketlenségével szemben védekezik. Ezek megelőzésére a demokratikus jogállam intézményi-jogi garanciákat kell, hogy kidolgozzon. Az etikai-politikai kérdések megfogalmazása és tartalma az adott nemzet társadalmi összetételétől függ. Ebben közrejátszik azonban az egy területen együtt élők személyi-demográfiai és történelmi körülményekből származó összetétele is. Mindezt az elődök az alkotmányban rögzítették, ami kollektív életüket jogilag is szabályozza. Az utódok ezt az örökséget és alkotmányos tervet akarják tovább vinni. Ugyanez érvényes persze a bevándorlókra is. A szocializáció folyamata azt igyekszik elérni, hogy az egy nemzetet alkotók, akik egy adott történelmi időben a nemzetet testesítik meg, az őket egymástól elválasztó hagyományok és kultúrák ellenére kulturális életformájukat közelítsék egymáshoz. A nemzeti kisebbségek azonban különállásukat megtarthatják, mint *distinctive society*.

Mindez a kérdés bonyolódik a nyugat-európai országokba történő bevándorlási hullám felerősödésével. Felmerül például az a kérdés, mi a viszony az államalkotó bennszülött, honi kisebbség és a bevándorlók kultúrája, életformája között. Ebben az esetben is az egyenlő jogok és kölcsönös elismertetések politikája a célravezető, de semmi esetre sem az eredeti kultúra „kiválóságának” hangoztatása. A multikulturális társadalomban az életformák jogilag egyenlő együttléte annyit jelent, hogy minden állampolgár számára biztosítani kell a lehetőségeket széles tárházat (a gyermekeveletstől a megőregedéshez való hagyományos formákig), a fundamentális hagyományokat leszámítva. Így a különböző kulturális hovatartozásokat kölcsönösen el lehet ismerni és ezzel megvalósulhat az etikai integráció (de nem a politikai).

Az Európai Unióban Habermas szerint a kelet-közép-európai változások utáni fő kérdés a bevándorlás.¹⁴ A nyugat-európai államok sok tekintetben akadályozzák a harmadik országokból való bevándorlást és korlátozzák a menekültek kérelmének elfogadását. Sőt, olykor a xenofóbia bizonyos formáit is fel lehet fedezni a befogadó országokban a menekülti státuszt kérőkkel szemben. Ezt semmi sem menti, de az igaz, hogy a bevándorlási hullám megnehezíti és megkérdőjelezi a befogadó nemzet etikai-politikai önértelmezését. A migránsok tömege ugyanis módosítja a népesség társadalmi összetételét és etikai-kulturális aspektusát. Nagy kérdés, hogy vajon egy demokratikus társadalomnak, amely kulturálisan és etikailag is elrendezett, van-e saját maga önmeghatározásához joga, akár a bevándorlókkal szemben is, ha azok veszélyeztetik a történelmileg örökölt politikai-kulturális életformát? Azután a befogadó ország szempontjából a bevándorlás felveti a belépés jogi feltétele teljesülésének, vagy az állampolgárság megadásának kérdését is. S még egy fontos probléma: milyen szempontból követelheti meg egy demokratikus jogállam saját polgári életformája integrálásának megőrzése érdekében azt, hogy a bevándorló asszimilálódjék?

Ebben a tekintetben Habermas kétféle asszimilációt különböztet el: az egyik csak formális, az alkotmányos elvek elfogadásán nyugvó, az ország politikai kultúráját értő asszimiláció (mint például az USA-ban), a másik nemcsak külső azonosulást, hanem a mentalitást, kulturális szokásokat is magában foglaló belső asszimilációt követel meg (mint a Bismarck-féle rendszerben). A demokratikus jogállam az első formát tartja jónak, de csak a második generációtól kezdődően. Ezért aztán a bevándorlóktól a multikulturális demokráciában az új hazájuk politikai kultúrájához való alkalmazkodási készséget lehet elvárni Habermas szerint, anélkül, hogy a bevándorló lemondana eredeti kulturális életének formáiról. Az asszimiláció erőszakos formái tehát nem elfogadhatóak, mert nem lehet megkövetelni a bevándorlóktól a saját hagyományaikról való lemondást.

„De kinek is van joga a bevándorlásra?” – teszi fel a kérdést Habermas. Vannak morális okok: az emberi méltóságnak számos nemzetközi jogi dokumentumban rögzített megőrzése érdekében politikai menedékjogot lehet adni. Menekült státuszt az kaphat a Genfi Egyezmény 33. paragrafusa értelmében, akinek az életét és a szabadságát faji, vallási, nemzetiségi hovatartozása miatt fenyegetik az eredeti országban. Az emigránsok nagy részét Amerika felfedezése és a 19. századi nagy emigrációs hullám óta azok teszik ki, akik munkát keresnek, akik a szegénység elől menekülnek hazájukból. Ezek az emberhez méltó élet után kutatva menekülnek. Az integrálódás kérdése mára azonban radikális formát ölt, mivel az „emigrálás szándéka nyilvánvalóan sokkal nagyobb, mint a befogadási készség”.¹⁵ Az emberek azonban csak valamilyen szükség miatt hagyják el hazájukat és menekülnek. A segítségnyújtás kötelezettsége abból adódik, hogy a „planetáris társadalomban” (Marc Augé kifejezése) szoros kölcsönhatás van államok, nemzetek, csoportok és egyének között. Ezért vállalja fel az ENSZ az emberi élet gondozását, ápolását az egész földtekén. Ráadásul az első világra hullik vissza az a történelmi tény, hogy 1800 és 1960 között éppen az európaiak képviselték a nemzetközi vándorlás legmagasabb számárányát. Ebből a vándorlásból nemcsak maguk és a befogadó államok, hanem szülőhazájuk is sokat profitált. Európának tehát eddig csak előnye származott az elvándorlási hullámból. Morális téren tehát kötelességünk, írja Habermas, liberális bevándorlási politikát gyakorolni. A munkaerő szempontja is erősíti ezt az észérvet és morális kötelezettséget. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne kellene jogilag szabályozni a bevándorlási politikát Európában.

(*Identitás-keresés: új nomadizmus*) A multikulturális világban felerősödött modern vándorlás jellege némileg eltér a fent vázolt be- és kivándorlástól. Ez esetben – ahogyan Szabó Ildikó kimutatja – már nem annyira az anyagi megélhetés keresése vagy az éhezés hajtja a vándorokat, hanem a posztmodern társadalmak jóléti viszonyai, azaz a – sok esetben – premodern társadalmi viszonyokból a modernitásba, vagy egyenesen a fejlett, posztmodern társadalomba való eljutás.¹⁶ A mai vándor tudatosan új életformát keres a migrációja során. Ennek lehet része a munkakeresés, de a családalapítás is. Ennek háttérében az áll, hogy felbomlik az egyén megszokott életpályája, cége elvándorol, intézményei kiüresednek, szakmájára megszokott helyén (hazájában) nincs többé szükség, vagy másutt nagyobb szakmai előrelépésre van kilátás. Richard Sennett szemléletesen írja le ezt a folyamatot, amikor három kihívásról beszél: az idő (szakmai tapasztalatra csak kevés ideig van szükség, mert változik a termelés struktúrája), a képzettség (amelyre mindig csak rövid időre kell berendezkedni, mert változik az igény az újra) és a múlthoz való viszony (azaz a régi eredmények és sikerek nem alapozzák meg a mai vagy jövőbeli elismertséget, ezért szakítani kell tudni a múltunkkal).¹⁷ Így az életpálya modellek fokozatosan és radikálisan átalakulnak. A mai vándorlás sok haszonnal jár: többek közt lehetőséget biztosít arra, hogy valaki „világot lásson”, nyelvet tanuljon és új interperszonális kapcsolati hálót alakítson ki maga körül. Van benne nagyfokú kalandvágy is, élmények kutatása – szinte a végtelenségig. Mindezt egy hullámozó mozgás, az apály és dagály jelensége kíséri: ha valahonnan nagy számban elvándorolnak, oda – ha valamennyire is kedvezőek az éghajlati és gazdasági viszonyok (mint Kelet-Közép-Európában) – rögtön más kontinensről vagy a környező országokból migrációs hullám jelenik meg. Így ma tanúi lehetünk egy világméretű vándorlásnak, az új nomadizmusnak.

A modern vándorlás jelensége abban különbözik a más, korábban (tulajdonképpen a történelmi idők kezdetétől) is létezett vándorlásoktól, hogy benne a főszerepet a turizmus, a nyaralás játssza. Erre pedig a megnövekedett szabadidő, a vakáció kitűnő alkalmat biztosít. Turistautak során sokan barátkoznak meg idegen kultúrákkal, életformákkal. Olykor le is telepednek, mint a német szexturisták Vietnámban és Mianmarban.¹⁸ A mai társadalmak – Szabó Ildikó kifejezését használva – „élmény-társadalmak”, amelyek igyekeznek kielégíteni az utazó, a vándor szinte minden igényét. Valószínű, hogy az első ilyen „új nomád” Gauguin volt, aki elment, és letelepedett Tahiti szigetén.

(*Khalid Koser a „migráns” fogalmáról*) A Georgetown University tanára, Khalid Koser a nemzetközi migrációról írt könyvében, a széleskörű szakirodalom áttekintése után ekképp határozta meg a vándor fogalmát: „a migráns az, aki saját területén kívül legalább egy évet tartózkodik, él”.¹⁹ Ez első megközelítésben igaz (követi is az ENSZ által adott definíciót), de további kiegészítésre szorul. A migráns fogalma „heterogén személyek olyan együttesét foglalja magában, akik különböző, változatos szituációkban élnek”, valamint bonyolítja a helyzetet az is, hogy nem igazán lehet megállapítani, ki mennyi időt tölt külföldön és hányan is vannak valójában. Az is kérdés, hogy a migráns meddig tekinthető annak: amikor visszatér hazájába, vagy amikor új hazájában állampolgárságot kap. A globalizáció idején az a jelenség is megjelent, hogy valaki nem migráns, csak valamilyen transznacionális közösség vagy diaszpóra tagja.

Ráadásul a migránsok két kategóriáját élesen el kell különíteni: az egyik az önkéntes migráns, a másik a kikényszerített migráns. Az utóbbi kategóriába azok tartoznak, akik hazájukat konfliktusok, üldöztetés vagy környezeti katasztrófák miatt elhagyni kényyszerülnek. Ezeket nevezzük általánosságban menekülteknek, bár a menekült

kategóriába mások is tartozhatnak (például az erőszak ellen a nők, más etnikumhoz vagy valláshoz tartozók stb.). Jelenleg a világban körülbelül 9 millió kikényszerített migráns (menekült) van, miközben 2005-ben körülbelül 190 millió lehetett az önkéntes migránsok száma.

A migránsok egy másik osztályozás szerint lehetnek gazdasági migránsok (alulképzett vagy magasan kvalifikált munkaerő), társadalmi migránsok (feleségek, gyermekek, akik követik a már migráns családtagokat) és politikai okokból elvándorlók. Mindezekben túl lehet csoportosítani a migránsokat aszerint is, hogy szabályosan tartózkodnak egy országban (számuk általában magas), vagy szabálytalanul (illegálisan), útlevél és egyéb azonosító okirat hiányában. Lehet valaki úgy is szabálytalan migráns, ha lejár a vízumja, és nem tér vissza hazájába (2006-ban Ausztráliában ezek száma meghaladta a 46 ezret).

A globalizációs folyamat miatt a fenti számok csak megközelítőek lehetnek, becslések, hiszen semmilyen hivatalos szerv sem képes valóban felmérni – a határok nyitottsága következtében – a területén tartózkodó bevándorlók, vándorok, migránsok és menekültek valós számát. A migránsok – azon kívül, hogy növelhetik az etnikai feszültséget – a globalizációban és a multikulturális társadalomban veszélyforrások is lehetnek. Nem veszélyeztetik (ahogyan sokan gondolják) egy adott nemzetállam szuverenitását, de a szabálytalan migránsok bizonyos fenyegetést jelentenek a közbiztonság számára.²⁰ Két vonatkozásban is lehet erről beszélni: egyrészt az illegális bevándorlókat segítő szervezetek a korrupció, a szervezett bűnözés kategóriájába tartoznak, másrészt mindez felveti a veszélyét az erőszaknak és a terrorizmusnak is.

Mi kényszeríti a migránst hazájából való távozásra? Elsősorban és főként (a háborút leszámítva) a fejlődőben lévő országoknak a globalizáció folyamatában elszenvedett gazdasági hátránya: az alacsony GDP, a foglalkoztatottság hiánya vagy a kizsákmányolás. Másrészt az a tény, hogy a kommunikációs rendszer fejlődése során az emberekben tudatosul a globális gazdasági egyenlőtlenség (alultápláltság, higiéné és ivóvízhiány, analfabetizmus, gyenge jogállam stb.), felmerül az idegen munkaerő iránti igény (és persze tudatosul a munkanélküliség). Az áramlást megkönnyíti a szállító eszközök viszonylagos elérhetősége. Sokan pedig hatalmas üzletet látnak a migránsok szállításában. Így széles migráns-hálózatok jönnek létre, amit a határok megszűnése még jobban elősegít.

Milyen hatása van Khalid Koser szerint a társadalomra és a politikára a migrációnak? A jelenkori társadalomban a befogadó országok többsége hatalmas gazdasági, demográfiai és technológiai változáson megy keresztül. Ezek a változások a társadalom egészére, a munkaerőpiacra, de az egész közösségre kihatnak. Közben pedig csökken a szociális háló, és növekszik az igény a munkaerőre, s mindezzel szociális és kulturális válság üti fel a fejét. A migránsok a befogadó országban új kompetenciákra és tapasztalatokra tesznek szert (éttermeket, ruhaboltokat üzemeltetnek), ugyanakkor a befogadó ország költségei, a közkiadások jelentősen nőnek a jelenség szanalásával összefüggésben. Problémát jelent a gazdaságban az, hogy a „bennszülött” munkások számára elérhető állások mellett jelentkeznek munkára a bevándorlók, akiknek alacsonyabb a fizetésük. A befogadó ország közvéleménye általában negatívan ítéli meg a bevándorlóknak a gazdaságra és a társadalomra gyakorolt hatását, különösen a második és a harmadik bevándorló generációk jelenlétét, tevékenységét. Ez esetben még az „etnikai büntetés” (*ethnic penalty*), a diszkrimináció, a rasszizmus is megfigyelhető, különösen a nem-európai országokból érkező migránsok esetében.²¹ Kevesebb eset ebből csak akkor van,

ha a migráns jól beszéli a nyelvet, elfogadja az ország társadalmi-politikai rendjét, és részt vesz a közéletben.

A migráció politikai hatása még inkább ellentmondásos. Egyrészt a bevándorlók (elsősorban a muzulmánok) bizonyos rétege a fundamentalizmushoz kapcsolódott („alvó terrorista szervek” becslések szerint ma is ezrével élnek Nyugat-Európában). A másod- harmadgenerációs bevándorlók sokszor vesznek részt tiltakozó megmozdulásokon vagy városi csatározásokban (mint 2006-ban a párizsi külvárosban). Másrészt, ezzel összefüggésben, növekedett a bevándorlás-ellenes extrémizmus, szélsőségeség. A szélsőjobboldal megerősödése Belgiumban, Franciaországban, Hollandiában, Ausztriában vagy Olaszországban igen szembetűnő.²² Az ilyen irányultságú pártok akadályozzák a bevándorlók politikai jogait, részvételüket a helyi vagy (különösen) az országos politikai életben. Ugyanakkor a mindennapokba egyre inkább beszivárog a bevándorló rétegek hatása. Ez érezteti hatását a kulináris kultúrában (indiai, kínai, olasz ételek a világ legkülönbözőbb tájain), a sport terén, a „globális városok” (New York, London vagy Hong Kong) életében, a vallási életben és a magas kultúrában (énekesek, zenekarok stb.) is. Ugyanakkor az oktatásban, a nyelvi problémák miatt, számos, szinte megoldhatatlan problémával találkozhatunk, továbbá közismert vita dűl a kendő használatáról is a muzulmán nők esetében.

A bevándorlók, a migránsok között van egy réteg, amely transznacionális identitást alakít ki magának. Ezek nem igazi vándorok vagy nomádok, mert ezek olyan migránsok vagy migráns-csoportok, amelyek hosszú és gyakori gazdasági, társadalmi és politikai kapcsolatot tartanak fenn a származási országukban személyekkel, intézményekkel, átlépve így az államhatárokat. Általában kétnyelvűek, könnyen mozognak kultúrák között, legalább két különböző országban vannak érdekeltségeik és házaik. Ezek kettős vagy többszörös állampolgársággal és akár identitással is rendelkeznek, nem érzelmi, hanem csak praktikus viszony köti őket az államokhoz. Ez bizonyos tekintetben alássa a nemzetállamhoz való lojalitást, ami kivívja a nacionalisták ellenszenvét. A transznacionális társadalmi szereplők a kulturális reprodukció új formáit hozzák létre. Mindezek, számos elemző szerint, szükségessé teszik a vándorlás, a bevándorlás, a migráció ellenőrzését (határozásokat, biometrikus tesztek, vízumkényszer stb.) és elsősorban a kezelését. Azért is, mert a jövőben az előrejelzések szerint a szabálytalan migráció számarány jelentősen növekedni fog, az emberkereskedelem pedig szintügy, ha a nemzetállamok elzárkóznak a bevándorlók tömegei előtt.

S végül: láthatjuk, hogy számos, legkülönfélébb orientációjú, manapság jelentősnek számító teoretikus foglalkozik a territorialitás, a nemzethatárok, a be- és kivándorlás, általában a migráció kérdésével. Rámutatnak arra, hogy ma már a hagyományos, régi kérdések is új összefüggésben, a globális világ által meghatározott kereteken belül merülnek fel. Konkrét felmérések is igazolják, hogy ma a nemzeti identitás és migráció olyan, egymással szorosan összefüggő fogalmakká (és főként: valósággá) lettek, amely a globális társadalomban a határokon átnyúló kapcsolatrendszerek egyik fontos következménye. Szembesülnünk kell nekünk is ennek a jelenségnek a hatásaival, annál is inkább, mert – ahogyan a statisztikák világosan mutatják – ez a kihívás már igen jelentős mértékben jelentkezik nálunk is. S ahogyan az ebben a problémafelvetésben messze előttünk járó nyugat-európai példák is igazolják, ennek a feltartóztathatatlan vándorlásnak, etnikai keveredésnek a tudomásul vétele nem lesz könnyű feladat nekünk sem, kezelése pedig jelentős politikai-jogi-közigazgatási gondot okoz(hat) az illetékes szerveknek.

JEGYZETEK

- 1 Étienne Balibar előadásáról lásd írásomat: *Étienne Balibar előadásai Rómában*, in: Magyar Filozófiai Társaság Hírek, 2008. 3–4. sz. 9–11. p. Balibar erről már korábban is írt. Lásd például: *L'Europa, una frontiera „impensata” della democrazia?*, in: Étienne Balibar: *L'Europa, L'America, la guerra*, Roma, 2003. Manifestolibri, 137–149. p.
- 2 Étienne Balibar: *Nous, citoyens d'Europe? Les frontières, L'État, le peuple*. Paris, 2001. La Découverte.
- 3 Bertrand Badie – Marie-Claude Smouts: *A visszájára forduló világ. A nemzetközi színtér szociológiája*, Bp. 1998. Aula kiadó, 12. p.
- 4 A hazai szakirodalomban ezzel a kérdéssel például Bíró Gáspár foglalkozik. Lásd: Bíró Gáspár: *A nemzetállam válsága?*, in: *Globalizáció és nemzeti érdek*, (szerk.: Glatz Ferenc), Bp. 1997. Magyar Tudományos Akadémia kiad. 101–109. p.
- 5 Saskia Sassen: *Territory, Authority, Rights: from Medieval to Global Assemblages*, Princeton, 2007. Princeton University Press. Az új migráció témáját járja körül *The Global City* című korábbi könyvében.
- 6 Manuel Castells: *Az információ kora*, II. köt. *Az identitás hatalma*, Bp. 2006. Gondolat – Infonia, 23. p.
- 7 Manuel Castells: *Az információ kora*, I. köt. *A hálózati társadalom kialakulása*, Bp. 2005. Gondolat – Infonia, 599. p.
- 8 Uo. 600. p.
- 9 Uo. 605. p.
- 10 Daniele Ungaro: *Capire la società contemporanea*, Roma, 2007. Carocci editore, 68. p.
- 11 Giovanni Sartori: *La democrazia in trenta lezioni*, Milano, 2009. Oscar Mondadori, 99–100. p.
- 12 Idézi Charles Taylor: *The Politics of Recognition*, Princeton, 1992. Princeton University Press (olasz fordításban: *La politica del riconoscimento*, in: Jürgen Habermas – Charles Taylor: *Multiculturalismo*, Milano, 2008. Feltrinelli, 61. p.).
- 13 Jürgen Habermas: *Kampf Anerkennung im Demokratischen Rechtsstaat*, Frankfurt am Main, 1996. Suhrkamp Verlag (olasz fordításban: *Lotta di riconoscimento nello stato democratico di diritto*, in: Jürgen Habermas – Charles Taylor: *Multiculturalismo*, id. kiad. 63–110. p.)
- 14 Jürgen Habermas: *Lotta di riconoscimento...* id. kiad. 96. p.
- 15 Jürgen Habermas: *La lotta di riconoscimento...* id. kiad. 102. p.
- 16 Szabó Ildikó: *Nemzet és szocializáció. A politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon 1867–2006*, Budapest, 2009. L'Harmattan.
- 17 Richard Sennett: *The Culture of New Capitalism*, New Haven – London, 2006. Yale University Press.
- 18 Lásd: Claudio Baraldi – Monica Teodorani: *Avventure Interculturali. Il turismo alternativo nell'era della globalizzazione*. Bologna, 1998. Calderini.
- 19 Khalid Koser: *International Migration A Very Short Introduction*, Oxford, 2007. Oxford University Press, (olasz fordításban: *Le migrazioni internazionali*, Bologna, 2009. Il Mulino, 25. p.)
- 20 Khalid Koser: *International Migration*, id. kiad. 77. p.
- 21 Khalid Koser: *International Migration*, id. kiad. 120. p.
- 22 Lásd erről a társadalmi-politikai akut jelenségről: Pierre Milza: *L'Europe en chemise noir. Les extrêmes droites européennes de 1945 à aujourd'hui*, Paris, 2002. Librairie Arthème Fayard.

